

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, LIPANJ 1957. GODIŠTE V.

IZ BILJEŽNICE KAZALIŠNOG LEKTORA

(Jezične napomene uz Kolarovu dramu »Svoga tela gospodar«)

Bratoljub Klaić

Kad smo izrađivali program za studij hrvatskog jezika na Akademiji za kazališnu umjetnost, stavili smo u nastavni plan za četvrtu godinu predmet: Kazališna dijalektologija i historija jezika. Na pitanje nekih članova komisije »Što će to?« nije nam bilo teško obraniti svoj prijedlog činjenicom, da naša kazališta i te kako njeguju dramu na dijalektu, ali u takvom radu obično tapaju bez orijentacije. U načelu smo svi zapravo bili protiv igranja na dijalektu sve dotle, dok nemamo još temeljito kodificiranog kazališnog govora u dramama pisanim *književnim* jezikom, sve dotle, dok u kazalištima, često i opravdano, čujemo izjave glumaca: »Koliko lektora, toliko govora!« Kako, međutim, nema te sile, koja bi upravama kazališta mogla diktirati repertoar, morali smo uzeti u obzir, da nije svejedno, na koji način naši glumci govore na pr. u Držićevim, Sterijinim ili Krležinim dramama, kako recitiraju pjesme na nekom od naših dijalekata.

Igrati Držića, Gundulića i druge dubrovačke autore (slučaj »Jovadina«, nedavno izvedenog u Zagrebačkom dramskom kazalištu) poseban je problem, jer nemamo zabilježene akcentuacije njihova doba (u »Jovadinu« još i govor starog Sarajeva). Igramo ih obično na današnjem dubrovačkom govoru, što — dakako — nije opravdano, jer se radi o jezičnoj razlici od nekoliko stotina godina. Ostali dalmatinski pisci, kao Lucić, Hektorović, pa Marulić, koji se također pojavljuju na našim scenama bilo u dramskim, bilo u recitacionim izvedbama (tu ne smijemo zaboraviti ni radio, osobito Školski radio), također su problem za sebe, jer ima pojava, da ih — po tra-

diciji iz srednjoškolskih klupa — izvodimo u današnjoj književnoj (novostožakavskoj) akcentuaciji, a nije svejedno, govorimo li na pr. početak »Judite« s naglascima:

Díke ter hváljēnja prèsvētōj Jùditi,
Smīnā njê tvòrēnja hòću govòriti . . .

ili prema (čakavskom):

Dikè ter hvaljēnja presvētōj Judìti,
Smīnā njê tvorēnja hočù govòriti . . .

Drugi ne manje važan problem kazališne dijalektologije i historije jezika predstavljaju drame Jovana Sterije Popovića. Imao sam jednog studenta, koji je nekad, kao srednjoškolac, u svojoj đlačkoj družini igrao Kir Janju, pa se — kad smo tu dramu uzeli u razmatranje na Akademiji — javio, da interpretira tu ulogu. Po mome mišljenju, jer ja sam nekada u toj ulozi slušao jednoga Josipa Papića, bila je interpretacija toga studenta sve drugo, samo ne Kir Janja. A koliko takvih izvedaba ima po našim srednjim školama i po provincijskim pozornicama! To me je ponukalo, da na jednoj konferenciji pred lanjsku proslavu Sterije (u Subotici) proširim službeno izneseni prijedlog »Igrati Steriju« dodatkom: »Izraditi jezične upute, kako igrati Steriju.« Taj se moj prijedlog nije odnosio samo na »Kir Janju«, nego i na ostale Sterijine drame, poimence na »Pokondirenu tikvu«, gdje u govoru Svetozara Ružičića (Svjatozarja Rozičića) nailazimo na ruskoslavenski jezik, o kome vrlo malo znamo, kako ga valja interpretirati (da ne govorimo o njemačkim, mađžarskim, francuskim, slovačkim i drugim elementima u istoj drami).

Pri izučavanju kazališne dijalektologije ne smijemo zaboraviti ni Borisava Stankovića, jer nema toga glumca, koji se, osobito u Bosni i Srbiji, ne će kada-tada susresti s »Košanom« ili »Tašanom« (Vranje), ni Stevana Sremca sa »Zonom Zamfirovom«, »Ivkovom slavom« ili kojom drugom drammatizacijom njegovih djela s juga (Niš). Nema naime ni jednoga kazališnog čovjeka, koji će tražiti, da se drammatizacija »Popa Ćire i popa Spire« igra jednakim jezikom kao i dvije netom spomenute drammatizacije. A to treba znati, to treba negdje naučiti!

Dalje je tu Budak s »Mečavom« i »Klupkom« (ne treba zaboraviti ni Peciju), a ovih smo dana u Zagrebačkom dramskom kazalištu izveli i Gamulinovu »Kuću Narančića«, kod koje je autor tražio »književni akcent, ali s izrazitom dalmatinskom notom«. Nedavno je Radio Zagreb izveo Kosorov »Požar strasti«, po želji režisera »sa slavonskim akcenatskim karakteristikama«, a u istoj je instituciji upravo u radu drammatizacija Matavuljeva »Bakonje«, u kojoj drugi režiser također traži lokalnu obojenost. A »Ribarske

svade«, »Mala Floramye«, pa nedavno izvedena Gervaisova »Karolina Ri-ječka« i t. d., i t. d.

Kako vidimo, neobično bujan dijalekatski život, a još nismo ni spomenuli kajkavski scenski govor, zbog kojega je i napisan ovaj članak.

Kakvom su akcentuacijom naši stari igrali Brezovačkoga, ne znamo i ne možemo znati, s »Grabancijašem« je dakle u tom pogledu jednako kao i s »Dundom Marojem«. Kad se pak upitamo: kako *danas* treba igrati Brezovačkoga, ne možemo se osloniti na zagrebački govor, kako se u slučaju »Dunda« oslanjamo (makar i neopravdano) na dubrovački, naprosto zato, što nekog specijalnog zagrebačkog kajkavskog govora nema, niti ga može biti, jer se na zagrebačkom terenu ukrštavaju dvije različite kajkavske akcentatske grupe, kojima granica, da se slikovito izrazimo, teče potokom Medveščakom, koji odvaja Šestine s akcentom na pr. *četiri* od Gračana, gdje se govori *četiri*, prema čemu onda i *Šestine* — *Šestine*, *lopāta* — *lōpata*, *motīka* — *mōtika*, *kosīti* — *kōsiti* i t. d., ako ne (u prvom slučaju) i *četiri*, *Šestine*, *lopāta*, *motīka* s poznatom kajkavskom metatonijom.

Dosada su kajkavski akcenti najbolje obrađeni u studiji prof. dra. Stjepana Ivšića »Jezik Hrvata kajkavaca« (Ljetopis Jugoslavenske akademije, sv. 48., god. 1936.), iz koje vidimo, da ih autor dijeli u četiri velike grupe sa osam varijacija u pojedinim grupama. Predaleko bi nas odvelo, da ovdje analiziramo sve grupe i njihove varijacije, dovoljna će za ovu priliku biti autorova konstatacija: »Iz ovoga se pregleda kajkavskih akcentatskih tipova, u kojem još nisu obuhvaćene sve varijacije (na pr. s obzirom na razliku *pīsāti* i *pīsāti*, vidi, koliko je šarenilo u kajkavskoj akcentuaciji« (str. 81.).

Snaci se u tom šarenilu i odrediti, kojom će se akcentuacijom igrati kajkavski klasični repertoar, vrlo je teško, jer djela nisu lokalizirana. Zato bi s obzirom na takva djela bilo dobro pomišljati na izradu pravila za kajkavski scenski govor, za kajkavsku govornu »koinē«, »kojom se kajkavci služe, kad se nađu izvan svoga kruga i govoreći s drugima, čuvajući se, koliko god mogu, osobito onih osobina, zbog kojih im se drugi rugaju« (S. Ivšić, o. c. 62). Kao akcentatska baza za takvu koinē mogla bi se uzeti osnovna kajkavska akcentuacija, o kojoj prof. Ivšić kaže: »Mnogi kajkavski govori čuvaju još staru hrvatskosrpsku akcentuaciju sa 3 osnovna prahrvatskosrpska akcenta $\hat{\sim}^n$, kako sam ja već prije 25 godina uzimao« (ibidem 70). Kako bi se postupilo u pogledu glasovnih karakteristika kajkavskih, osobito u pogledu otvorenog *e*, u pogledu diftongiziranih dugih vokala, u pogledu *lj* i *nj* i t. d., o tom bi trebalo porazgovarati, držeći dakako na umu ono maloprije spomenuto »zbog čega im se drugi rugaju«.

Toliko zasada o kajkavskim klasičnim i nelokaliziranim tekstovima, a sada da prijedemo na najnoviju tekovinu kajkavske dramaturgije, na Kola-

rovu »smešnu pripovest u dva dela« nazvanu »Svoga tela gospodar«. Lokalizirana u Kravarsko, između Velike Gorice i Pisarovine, između Save i Kupe, drama dijalekatski spada u Ivšičevu III. grupu, koju on naziva turo-poljsko-posavskom i karakterizira kao revolucionarnu, t. j. takvu, koja se prilično udaljuje od nekadašnje opće kajkavske akcentuacije. A tu najstariju, osnovnu kajkavsku akcentuaciju prof. Ivšić postavlja ovako (po tekstu, koji je sam udesio): Mi ne sējemo pšenice; prědi smo jo sējali. Krüh z běle pšenične mēlje nē za težākā, kī tēško (tēško) dēla; orjē i kosī. Mī se hrānimo, kāk smo se hrānīli: žgānci, zēljem, z rēpo; mēsa mālo jēmō (o. c. 85).

Kad smo uzeli u rad Kolarovu dramu, nas je, dakako, u prvom redu zanimalo njezin govor. Od prvoga nam je časa bilo jasno, da je dosta kajkavskih »vunspejavajna«, da »kaj nigdar stara slatka frajla bilo ni«, nego je »kak zvon zvonelo, kak grom grmelo, kak harfa, kak jogenj vekomaj« (Krleža, Balade). Polazeći s toga gledišta, a i sa stajališta sadržaja drame, mi to djelo, koje — iako je nazvano »smešna pripovest« — prikazuje krvav isječak iz života posavsko-pokupskog seljaka, nismo htjeli igrati kao komediju, pogotovu nismo htjeli njezin jezik uzeti kao sredstvo scenske komike.

Htjeli smo ga, dakle, igrati »kak doma se spomina« (Domjanić), i tako smo se jednoga jesenskog dana našli (autor, režiser, scenograf, glumci, neki novinski kritičari i jezični stručnjak) u Kravarskom, »na terenu«.

Jedna od prvih rečenica, koju smo čuli, bila je: *dopēlal sem grajā, trēbam grōja* (dovezao sam grānja, trebam grānja). Rečenica vrlo karakteristična za glas *a*, koji je, kako se vidi, čist kao kratak i kao nastavak (markar i dug), a kad je iskonski dug i pod akcentom, pretvara se u *o*. To nam se kasnije potvrdilo primjerima: *ōsem dōn* (ōsam dānā), *mōram pūti vrōštvo* (vrāštvo, lijek), *znōste* (znāte, znāte), *brōla* (brāla), *bīl sem za svijōra* (bio sam svinjar), *dō bi se vāmi nōdijal* (tko bi se vama nadao), *bi li ti odskōkal do mēga stōja* (bi li ti odskakao do moje kuće; *stōje* prema štok. *stanje*). Ako je, naprotiv, dužina dobivena metatonijom, glas *a* ostaje čist: *svīne jedū, krāve, blōgo* (štok. *krāve, blāgo*). Tako i *tikvāja* (tikvānja, štok. tikvanja, bundeva), *u rātu* (štok. u rātu), *Gābrek* (Gābrek) i dr.

Spomenuta rečenica pokazuje i refleks glasa *nj* kao *j* (*grōje* — *grānje*), ali taj glas dolazi i kao *n*: *nī još Mārtime* (Mārtinje), *svīne* (svīnje), *sirōtina* (sirōtinja), pa i s najpoznatijom kajkavskom promjenom u *jn*: *pō jnega, zā jnega* (po njega, za njega).

Navedeni akcent *sirōtina* protivi se sprijeda spomenutom Ivšičevu akcentu *pšēnice* (revolucionarnost!). Tu bismo očekivali *sirōtina* prema štok. *sirōtinja* odn. *pšēnicē*. Iz primjera, što smo ih pobilježili, izlazi, međutim, da se na terenu, o kojem je riječ, ti akcenti ukrštavaju. Tako imamo: *bōkčija* (prema *bokčija*, štok. *bōkčija*), *čētiri* (*četiri*, četiri), *tūča ga pōbila* (*pobila*, pōbila), *prōpadnemo* (*propādnemo*, prōpadnēmo), *ōpāinke* (*opāinke*, opāinke),

kūruza (*kurūza*, *kūruza*), *šënica* (*šenica*, *pšënica*), *vučitel* (*vučitel*, *učitelj*), ali mnogo češće: *konòpla* (štok. *kònoplja*), *imàti* (*imati*), *obùcu* (*òbuću*), *desetàca* (*desètača*), *òce stàr se ženiti* (*žèniti*), *vozili* (*vòzili*), *dobrò mi je* (*dòbro mi je*), *pomàlo* (*pòmalo*), pa i jedno pokraj drugoga: *četiri ilade* (*četiri hmljade*), *ima debèlu rùbaču* (*dèbelū rùbaču*), *onà je òstala lèvo* (*òna je òstala . . .*).

Ivšicev akc. *sějemo* (štok. *sijěmo*) potvrđuje se primjerima *vîdim*, pa: *mûčimo se i oklijepemo*, a akc. sējali primjerom: *bûte slàbo vîdeli*. Dalje, akcent participa akt. *hrànili* (i infinitiv *hràniti*) potvrđuju primjeri: *mòram sè* (*sve*) *tò nadvoriti i naròniti* (*nahràniti*, štok. *nahrániti*), pa: *privèdili*, *mòrâla sem žuriti, živèti, udâvâti, cûrèlo*, a akc. prezenta kao *hrànimo* dolazi u primjerima kao: spomenuto *mòram*, pa *odgovârja, bðle izglèdate, kàko živârite*. Naprotiv, akc. *jēmò* dolazi kao *jěmo*, kako uostalom potvrđuje prof. Ivšić iz Kupinca (*jěmu*) i Trebarjeva (*jěme*), dvaju sela iz iste grupe. Jednako ni osnovni akcent *kosì* (štok. *kòsì*), nego: *me glì mi se* (*màglì*), *òn drži* (*dřži*), *drči òn* (*trčì*), *velè* (*vèlè*). Tako i prema osnovnom *težàkà* dolazi *težàka* (isto i u oba spomenuta sela), što se potvrđuje i primjerom: *četiri komâda decè* pored već navedenog: *bil sem za svijòra* (osn. *svinjârâ*).

Zabilježili smo i mnogo drugih zanimljivih primjera, koji su nam dali mogućnost, da Kolarovo djelo jezično opremimo, »kak se patri«. Neka bude još spomenut dual: *ima snèju, dvâ nùke* (dva unuka) *i sîna, dvâ kilomètre, sedemðset i četiri lète*, stari lokativ množine: *drži mâčkicu na rùka*, lokativ (dativ) jednine: *na Bûne, ide dèčko cûre, Lûba je Grède*, akcent *curička*, koji nas je ovlastio na rečenicu »*Jòj, da vidiš kakòvu nam je teličku dola*« (krava Pisava u Kolarovu tekstu), zanimljive (za kajkavski govor) akcente: *pil sem ù mladosti* (štok. u *mladòsti*, starije: *mladosti*), *dò bi tò sè na pameti držal* (štok. *pamèti*, starije: *pamèti*), komparativ: *kâj dèle, tò zlèje* (što dalje, to gore), participe: *preuzèla*, pa *mrèl sa žen. rod. mrijèla* (*ùmrò, ùmrla*), pa: *nègdar su stâri lûdi gòvorili, pòzdravite ju, recète da sem ju lèpo pòzdravila* (i imperativ: *oprostète*), *imaš rùke zàmazane*, zanimljiv prijevod za »*zihericu*« — *zaklepâča*, i tko bi sve nabrojio, jer smo u selu bili »*od jùtera do vîdela*«.

A kad smo slijedeći dan, puni utisaka i sa mnogo bilježaka, sjeli u pokusnoj dvorani za stol, nije nam bilo teško akcentuirati prekrasni Kolarov tekst: »Slâvuj dôle v gâju po cèlu nôc z pèsmom slavujicu snûbi i zabâvla, gòlub se na kròvu golubice naklâjna i gûče, zvèzda se zvezdìce smejûli, a môj muž zâkonski mène ni glèdèti nê ce. I gdâ me pogledî, òn me ne vîdi: kâk da bi čez òkno glèdel v sívu mèglu . . . Gdâ idemo na dèlo, kùruzu okâpati ili sèno sùšiti, ònda se sâki kî je mlâjši znâ pošâliti ze svòjom ženôm, a pòsle ùžine, kad počivamo, ònda nèki polòži glâvu v krìlo svòje žène (dativ!) ili pak onà jnèmu. A môj Iva? On se spomîna i šâli

ž nĭma sĭma, sĕmo z mĕnom nĕ i odĭde poĉĭvĕti kaj dĕlŝe mĕre, a jĕ ostĕnem sĕma kaj kaŝĭrŭka na kriŝĕju (kriŝĕnju, raskrŝĕu).«¹

Poslije premijere pojavili su se, kao i uvijek, kritičari. Nije običaj kazališnih ljudi da odgovaraju na kritike, pa ne ću ni ja. Ali kritika »Studentskog lista«, baš zato, što govori u ime naše mlade generacije, takva je, da se moramo na nju osvrnuti, kako bi se neke stvari stavile na svoje pravo mjesto. Tamo se naime kaže: »Drama ima posebnu humorističku vrijednost zbog kajkavskog narječja, koje se lako razumije i djeluje u tom seoskom ambijentu kompatibilno. No ipak od nekih mlađih članova (na pr. Jana) nije najbolje svladano, pa negdje akcenti naginju na čakavštinu.«

Na prvu tvrdnju, na »humorističku vrijednost zbog kajkavskog narječja«, odgovoreno je stavkom ovoga članka, u kojem je naglašeno, da nismo htjeli praviti »vunspejavajne«, jer ta »smešna pripovest« i nije smiješna i jer dijalekti uopće, a kajkavski posebno, ne smiju biti instrument komike.

A čakavština? Bez obzira, što je kritika promašena u pitanju Jane, koja je rođena kajkavka, »naginjanje na čakavštinu« nije baš sasvim neumjesna primjedba. Jedno zbog toga, što bi svaki čakavac, kad bi pokušao osnovni Ivšićev (kajkavski) tekst akcentuirati čakavski, našao vrlo mnogo dodirnih točaka, a drugo, da opet citiram prof. Ivšića, što: »God. 1599. naseljuje grad Zagreb bihaćke bjeGUNCE na svome imanju Hrašču kod Odre«, pa dalje: »Turopolje je u 16. vijeku puno i popova glagoljaša, koji su zacijelo ovamo došli s juga« (Ivšić, o. c. 78); razmaknuti slog njegov).

Kakvi su ti čakavski utjecaji i koliko ih je, ne može se raspravljati u časopisu, kao što je ovaj naš. Ovdje je dovoljno naglasiti, da bi ih moglo biti, a ako ne, onda je ono, što izgleda čakavsko, jednom i drugom govoru (pa i staroštokavskom) zajedničko, t. j. prahrvatsko.²

JOŠ O OBLIKU FUTURA PRVOG

Jovan Uuković

Da bi se našlo rješenje kako da se piše futur I u novom, zajedničkom našem pravopisu kad enklitika u ovom obliku zauzima postpozitivno mesto, M. Stevanović je postavio pitanje i dao odgovor u članku: *Složeni glagolski*

¹ Dugo *a* nije pretvarano u *o*, kako je u dijalektu, nego je ostavljeno prema autorovu tekstu.

² Kao što je poznato, sprema se i film »Svoga tela gospodar«. U interesu općenitog razumijevanja teksta na teritoriju čitave naše zemlje, odustali smo za film od akcentuacije, kakva je opisana u ovom članku, i primijenili kajkavsku »koine«, za koju smo mislili, da će biti pristupačna i gledaocima izvan kajkavskih krajeva.